

Adalékok a Kárpát-medence kora középkori szőlőműveléséhez

A címben jelzett, sokak által vizsgált témában¹ szeretnék új szempontokat felvetni. A hagyományos álláspont szerint a Kárpát-medencébe érkező rómaiak kezdték el a nagyarányú szőlőtelepítést. Az, hogy a rómaiak előtt a kelta törzsek műveltek-e szőlőt, erősen vitatott, és jelenleg még eldönthetetlen kérdés. Domitianus császár (i.sz. 81–96) híres szőlőirtási rendeletére² most nem térve ki, nézzük inkább a szőlőtermesztésre vonatkozó adatokat. Jelen pillanatban a rómaiak alatt a szőlőtelepítésnek csak két adatát ismerjük. Az egyik Probus császár (276–282) legendássá vált szerémségi szőlőtelepítése 280 körül, amelynek során a fellázadó légiói verték agyon a szerencsétlen császárt.³ A másik római szőlőtelepítésről kevésbé legendás, egy III–IV. századra datált, Liber istennek szánt oltárkö özönyt meg nekünk érdekes adatokat. A kő Baranya megyében került elő, és 4 (ma beazonosíthatatlan) szőlőfajtát is felsorol, melyeket kb. 50 hektáron telepítettek.⁴ Tehát jól látszik, hogy írott forrásaink csak a mai délvidéki, szerémségi területek borairól adnak hírt. A 220-as években itt élő római helytartó, Cassius Dio szerint a pannonok árpán és kölesen élnek, az árpasör a kedvenc italuk, mivel a pannóniai bor kevés és rossz minőségű.⁵

Ezen információk alapján legújabbán T. Bíró Mária támadja a római szőlőtermesztés kárpát-medencei kontinuitását.⁶ Ha nem nézzük meg a következő századok adatait, akkor teljesen igazat kellene adnunk neki. Látnunk kell ugyanakkor,

¹ Az elmúlt évtizedek számtalan magyar szőlészeti-borászati szakmunkájának felsorolása helyett – mivel mindegyik azt állítja, hogy a római hódítás óta folyamatos volt a szőlőművelés a Kárpát-medencében – most csak a leginkább idevágó tanulmányt említem: Kiss Attila: A Kárpát-medence koraközépkori szőlőművelésének kérdéséhez. *Agrártörténeti Szemle* 1964. 143–148. (a továbbiakban: Kiss)

² Suetonius: *Caesarok élete*. Ford. Kis Ferencné. Budapest 1968. 314. Domitianus élete, 7. fejezet.

³ Herczegh Mihály: A bortermelés hazai fejlődése. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 1894. 126–127.

⁴ Feyér Piroska: A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig. Budapest 1981. 14. (a továbbiakban: Feyér) Hivatkozik Patay Árpád 1965-ös doktori disszertációjára, amelyben Patay részletesen vizsgálta a kőoltárt.; T. Bíró Mária: Bort vagy sört ittak a rómaiak Pannoniában? *História* 1998/5-6 15. (a továbbiakban: Bíró)

⁵ Cassii Dionis *Historiae Romanae*. Ford., jegyz. Henricius Valesius-Ioannes Albertus Fabricius. Hamburg 1750. 595. XLIX. könyv, 36. fejezet, 71–80. sorok. (bilingvis görög-latin kiadás) Dio egyébként a 220-as években Pannónia helytartója volt, és például beszámolt egy 400 főt meghaladó Bacchus-felvonulásról is, tehát mégis csak lehetett Pannoniában szőlő. Bíró 15.

⁶ Bíró 16.

hogy a Kárpát-medence keleti felében lakó dákok is nagy szőlőművelők voltak, hiszen tudjuk, hogy a legenda szerint Burebista király (i.e. I. század) vágatta ki az itteni szőlőtőkékét.⁷ Nagy kérdés, hogy az uralkodói (Domitianus, Burebista) szőlőirtások mennyire voltak hatásosak? Domitianus rendeleténél maga Suetonius fűzte hozzá, hogy a császár nem ellenőrizte a végrehajtást, Burebista pedig a rendelethez kiadásakor bukott uralkodónak számított... (Ugyanakkor az is lehet, hogy pontosan ezen rendeletek miatt volt kevés szőlő a Kárpát-medencében.)

Fontosak a régészeti bizonyítékok is, amelyekeken elsősorban nem is a szőlőábrázolásokat értem, hanem a szőlőmetsző késeket és kapákat. Ezek a bőséges leletek minden (hiányos) írott forrásnál ékesebben bizonyítják a római kori szőlőtermesztést.⁸ Érdeemes megemlékeznünk arról is, hogy a római hódítástól kezdve a honfoglalásig folyamatosan – és nem is kis számban – kimutathatóak a szőlőmaradványok (magok, venyigék) a régészeti leletekben.⁹

Figyelemre méltó még Claudianus verse is, amelyet az V. század elején írt Pannóniában (423-ban?), még éppen a római uralom alatt.¹⁰ Nem sokkal később Priszkosz rétor, amikor a hunokhoz ment követségbe (i.sz. 449-ben), így írt egy alkalommal a Dél-Alföldön kapott ellátásról:

„A falvaknál bőségesen elláttak minket élelmiszerekkel, búza helyett köles-sel és bor helyett azzal, amelyet *medos*-nak neveztek a helybeliek. A menetszlopunk kísérete szintén kölest szállított, és árpából készített italt, amelyet a barbárok *kamon*-nak hívnak.”¹¹

⁷ Csávossy György: Jó boroknak szép hazája, Erdély. Budapest 2002. 11. A szerző szerint Erdélyben a dákokat megelőző szkiták is termeltek bort. Vö.: Strabón: Geógraphika. Ford. Földy József. Budapest 1977. 321., III. 11.

⁸ Vincze István: Magyar szőlőmetszőkések és metszéspályák. Néprajzi Értesítő 1957. 71–98. Vincze rámutatott arra, hogy a magyarországi szőlőmetsző kések egyszerre nyugati (római) és keleti (görög?) eredetűek, bár a középkori és újabb formák esetében már főleg francia hatást látott érvényesülni.

⁹ P. Hartyányi Borbála–Nováki Gyula–Patay Árpád: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967-68. 5–81. A fellelt magokról Bíró 13. úgy nyilatkozik, hogy a leletek alapján nem lehet eldönteni, hogy csemege v. borszőlőről van szó, emiatt nem is érdemes ezekkel foglalkozni. Arról viszont megfeledeznek, hogy csemegezőlőből is lehet jó minőségű bort készíteni, lásd muskotályos fajták (másokból is). Véleményem szerint nem feltételezhetjük, hogy az összes szőlőmaradvány csakis étkezési célra tárolt szőlőtől származik, egy részüket (vagy éppen a szőlők teljes egészét?) borkészítésre fordították a római, a hun és az avar korban is.

¹⁰ Rapaics Raymund: A magyar gyümölcs. Budapest 1940. 63. Az ominózus versszak: „*Exsectis inculta dabant, quas secula silvis. / Restituit terras, et opacum vitibus Istrum / Conserit, et patrium vectigal solvere gaudet / Immunis qui clade fuit...*”

¹¹ R. C. Blockley: The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. II. Liverpool 1981. 261. Priszkosz töredékei. 3. töredék (Blockleynál a 11.) 275–279. sorok. Ezen bilingvis (görög-angol) kiadás alapján készítettem a fordítást. Blockley egyébként méhsernek tartja a *medost* és sörnek a *kamont*. A *kamontól* tudni véli, hogy régi pannon sörfajta volt. A fenti szavakról ld. Németh Gyula: A hunok nyelve. In: Németh Gyula szerk.: Attila és hunjai. Budapest 1940. 218–219. Németh szerint is egyértelműen méhserről és árpasörrel volt szó.

Ugyanakkor a követ Attila udvarában már csak és kizárólag bort kapott inni mindenhol.¹² Következésképpen a pannon, szarmata, gót stb. néptörzsek itala lehetett az egyszerű, rómaiak és görögök által megvetett sör, míg a rómaiak maradékai és a hunok bort ittak. Nem tarthatjuk valószínűnek, hogy a hun előjárók udvaraiba túlságosan messziről hozták volna a bort, valószínűleg hunok által uralt területekről kellett kapniuk, tehát a Kárpát-medencéből.

Hasonló lehetett a helyzet az avarok bejövetele után is. Sirmium városának bevételekor (582) például a következő történt:

„Így mondják, midőn az avarok bevonultak és a városban levők kínlódását látták, megszánták őket, kenyeret adtak nekik enni, bort inni, azok azonban az oly hosszú, két teljes esztendő inség következtében sietősen faltak s ezért hamarosan hirtelen meghaltak.”¹³

Az 595-ös, Dalmáciáért folyó háborúban pedig az alábbi kis intermezzo esett meg:

„Amint az éjszaka félútig haladt, az erdőben rejtőzködő rómaiak bátor lélekkel az alvó barbárokra támadtak. Majd két mérföldnyire három részegen támolygó és erősen beborozott férfira bukkantak.”¹⁴

Tehát az 568-as letelepedés után a VI. századi görög források csak és kizárólag az avarok boros ismereteiről tudnak. Bort adtak a védőknek, és borból rúgtak be maguk is. Lehetséges ugyan, hogy a bor szó egyfajta toposz a bizánci történetíróknál, azonban például Menandrosznál kiderült, hogy ha nem szőlőből készült a bor, akkor azt feltüntették a szövegben.¹⁵ Az avar borozásokról szólva egyszerűen nem hagyhatom ki a bukásukról szóló híradást sem. Ez a részlet erősíti meg azt a feltevésemet, hogy a fenti boros idézetek nem csupán zsákmányolt borról szóltak, hanem az avarok valóban készítették bort. Krum bolgár kán 814-ben törte meg végleg az avar ellenállást, majd a legenda szerint magához hívatta a hadifoglyokat:

„Krem (Krum) pedig megkérdezte az avarok közül ejtett hadifoglyokat: 'Mit gondoltok, mi miatt pusztult el ura(ikodó)tok és egész népetek?' S (erre azt) válaszolták, hogy: 'Elszaporodtak az egymás elleni vádaskodások, s elpusztították a legderekből és legértékesebb férfiakat, aztán a nem igaz úton járók és a tolvajok

¹² Szilágyi Sándor ford.: Priszkosz rétor: Küldetés Attilához. In: A bizánci irodalom kistükre. Budapest 1974. 43–50. Priszkosz kimondottan sokszor említi, hogy az udvarban és Attila környezetében bort kaptak inni.

¹³ Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Budapest 1998. 50. (a továbbiakban: Szádeczky) Iohannes Ephesinus egykorú munkájából való a fenti idézet. Iohannes Ephesinus VI. 32.

¹⁴ Szádeczky 109. Theophylactus Simocatta VII. 12. 1.

¹⁵ Györffy György szerk.: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest 1975. 77. (a továbbiakban: Györffy) Menandrosz leírása a törkök italairól: „Bort ittak ugyan, de nem olyat, amelyet nálunk szőlőből préselnek, mert földjükön nem terem szőlő, nem is otthonos náluk ez a fajta, valami más, barbár édes itallal töltötték meg magukat.” Tehát a bizánciak tudtak különbséget tenni az egyes italajták között. Az idézetben szereplő ital talán méhser lehetett.

lettek a bírák szövetségesei, továbbá volt a részegeskedés, mert a bor szaporodtával (szinte) mindnyájan részegesek lettek [kiemelés tőlem – M. Sz.]; aztán jött a megvesztegethetőség, továbbá az üzletelés, mert mindenki kereskedő lett s egymást csalta. Ezekből fakadt a mi veszünk.”¹⁶

Az avarok esetében merült fel az a gondolat is, hogy a közismert ún. griffes-indás (késő avarkori) régészeti kultúrájuknál az övcsatokon az indás, szőlőfürtre emlékeztető gyümölcsök valóban szőlők lehettek. Ezek a szíjvégek a levél formája és a fürtös termés miatt minden bizonnyal csak szőlőt ábrázolhattak, mert Eurázsia-ában nincsen más ehhez hasonló gyümölcs. Ezek a szíjvégek 700 és 896 közé datálhatók.¹⁷ A szőlőmotívumok valószínűleg átvétel eredményei, és nem jelentenek megnyugtató bizonyítékot az avarok szőlészetére, ugyanakkor azért feltételezhetjük azt is, hogy a motívum átvétele nem történt volna meg, ha az nem felel meg a helyi igényeknek, magyarán nem jellemző a szőlőgyümölcs az avarok életében.¹⁸

Láttuk tehát, hogy a római, hun, avar lakosság maradványai foglalkoztak a szőlővel, és egyre bőségesebben készítettek bort. Valószínűleg az ókori Pannóniában még tényleg nem a bor volt a legjellemzőbb ital, de a III. századtól fokozatosan előtérbe került, és ezután egyre fontosabbá vált a készítése. A langobárdok északi nép lévén feltehetően nem ismerték a bort, de a rövid langobárd hódítást a szőlőtövek könnyen kibírhatták. Valószínűleg a vezető rétegek ezúttal is szívesen itták a bort.

Az avarok mellett a Kárpát-medencében élő frankok és a morvák is boroztak (VIII–IX. század). Erről a fentebb említettekén túl is több forrásunk szól. Gardézi azt írta a morvákról, hogy „veteményeik és szőlőik vannak”.¹⁹ A frankokról is tudjuk, hogy már a 790-es években, ahoggy fokozatosan megvetik lábukat az egykori

Alsó-Pannóniában, máris szőlőket művelnek.²⁰ Ugyanakkor a frankok esetében nem gondolhatjuk, hogy csakis szőlőborral foglalkoztak volna, hiszen jól ismerjük Nagy Károly *Capitulare de villis*-ét.²¹ Ebben sokféle ital előfordult, és úgy

¹⁶ Olajos Teréz: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szeged 2001. 27. A *Suda Lexikon*ból való az idézet, ezt a könyvet 1000 körül szerkesztették Bizáncban. A szöveg szerint Krum a részegeskedést hallva kivágatta a birodalom összes szőlőtökéjét, de ez már valószínűleg csak erkölcsi tanítás lehet a műben.

¹⁷ Kiss 145–146.

¹⁸ Kiss 146.

¹⁹ Györffy 88. (Gardézi a magyarokról)

²⁰ Györffy 191. (A bajorok és karantánok megtérése) Arno, Salzburg püspöke hittérítőket küldött Alsó-Pannóniába. Ezek találkozottak egy keresztény herceggel is, Ingo-val. „Valóban, a hívő szolgákat, meghívta asztalához, és uraikat, akik hitetlenek voltak, mint valami kutyákat, az ajtón kívül ültette le, eléjük téve kenyeret és húst, meg fekete cserépkorsót borral, hogy így fogyasszák el az eledelt...”

²¹ A *Capitulare de villis*-t közreadja például Sz. Jónás Ilona szerk.: Középkori egyetemes történeti szövegyűjtemény. Budapest 1999. 154–159. (a továbbiakban: Jónás) 8. § A falvak bíráinak szőlőműveléséről, adójukról van szó. A 22. § a szőlőterületek nagyságáról szól. A 34. § szól a frankok italairól. A bírák „Nagyon ügyeljenek arra, hogy mindazt, amit kezük munkájával készítenek: ... bort,

gondolom, hogy a Kárpát-medencében is hasonló választékban készítették italaikat. Nem lehet tudni, hogy pontosan mikor is készült a *Capitulare*, nem is biztos, hogy Nagy Károly (768–814) alatt.²² Azt azonban szépen megmutatja az irat, hogy mennyiféle italra volt gondja a korabeli frank uralkodóknak, tehát valószínűleg a Kárpát-medence nyugati szélén is így jártak el. A magyar fordítás szerint a régi és újbor (*vinum veterum et novum*) mellett szerepel még a sör (*cervisia*), a méhsör (*medos*), az alma- és a körtepálinka (*pomatium, piratium*), borpárlat (*vinum coctum*) valamint az eperpálinka (*moratum*) is. A IX. század eleji pálinkákat nyugodtan felejtjük el, ezek sajnálatos félrefordítás eredményei. A kérdéses italok valójában alma- és körteborok, a borpárlat valamiféle 'csinált' vagy főzött bor (must), netán fűszerezett bor lehetett, a *moratum* pedig egy Európában is ritkaság-számba menő ital volt, ami mézből és eperfa gyümölcsének levéből készült (mézbor).²³ Igazából nem is a pálinkák vagy a sörök az érdekesek most számunkra, hanem az, hogy a különféle borfajták több helyen is szerepelnek. Ezekkel az állapotokkal nagyjából megegyező lehetett a helyzet nálunk is a Nyugat-Dunántúlon.

Nézzük ezután a honfoglaló magyarok borral kapcsolatos ismereteit!

Szőlő, szűr, bor, seprő szavainkat a nyelvészek egyértelműen a vándorlások korának török jövevényszavai közé sorolják. Eszerint már a honfoglalás előtt jól ismerték a magyarok a bort, sőt a borkészítés menetét is. Nagy kérdés azonban, hogy ők maguk készítettek-e bort, hiszen őseink a szőlő, bor szavakat akár egyszerű kereskedelmi kapcsolatokon keresztül is megismerhették. A szűr és seprő szavak

ecetet, eperpálinkát, borpárlatot, ... malátát, sört, méhsört, ... a legnagyobb tisztasággal végezzék." A királyi falvak mesterei között számon tartanak a 45. §-ban „...szeszfőzőket, azaz olyanokat, akik sört, alma- vagy körtepálinkát, vagy bármi más ivásra alkalmas [szesz] italt tudnak készíteni...” Érdekes, hogy a frankok a IX. század elején már szőlőpréseket is használtak a királyi birtokokon (48. §). 61. § „Minden bíró szolgáltatásai közt a palotához malátát (is) szállítson, hasonlóképpen mestereket is küldjön, hogy itt jó sört készítsenek.” 62. § „Minden bíró évenként karácsony táján külön-külön, pontosan és világosan közölje velünk, hogy ... mennyi ... eperpálinka, borpárlat, méhsör, ecet, sör, új és régi bor, ... van ...”. Igazából a fordítás pontosan az italmegnevezéseknél sikerült rosszul, természetesen szó sincs égetett szeszekről, pálinkákról: l. 35. jegyzet.

²² Jónás 154. Bevezetés a *Capitulare de villis*-hez.; Rapaics Raymund: A magyarság virágai. Budapest 1932. 24., 202. Tudni véli, hogy a *Capitulare*t német földön is alkalmazták, illetőleg a sok mediterrán növény miatt dél-francia szerzetes munkájának tartja az iratot. Ezt én is valószínűnek tartom.

²³ A *Capitulare de villis* latin kiadása: Monumenta Germaniae Historica. Leges. Ed. Georgius Heinricus Pertz. I. Hannover 1835. (1991-es reprint) 181–187. A latin szöveg alapján a hibás részek helyesen: 34. § „... bort. ecetet, főzött bort, mézbort, ... malátát, sört, méhsört, ... a legnagyobb tisztasággal végezzék.”, 45. § „... szeszestital készítőket [*siceratores*, vagyis szó szerint szeszestital készítőket], azaz olyanokat, akik sört, alma- vagy körtebort, avagy bármi más ivásra alkalmas [szesz] italt tudnak készíteni...”, 62. § „Minden bíró évenként karácsony táján külön-külön, pontosan és világosan közölje velünk, hogy ... mennyi ... mézbor, főzött bor, méhsör, ecet, sör, új és régi bor ... van...” Az eperpálinka ellen még egy érvem az, hogy alma- és körtefajok közül többféle is szerepel a munkában, de eperfa egyáltalán nem bukkan fel, tehát az eperpálinka mindenképpen félrefordítás eredménye. Robert Gayre–Charlie Papazian: *Brewing Mead*. Wassail! Brewers Publications Boulder 1948. 170. megmagyarázza a *moratum* nyugat-európai jelentését.

sem jelentenek bizonyítékot eleink borászatára, hiszen a bor természetes tulajdonsága, hogy a seprője leülepszik, és ilyenkor le kell szűrni az italt. Seprője tehát lehetett a vásárolt (elragadott) bornak is, szűrni pedig természetesen a tejet is kellett. A szőlőműveléshez, borászathoz ráadásul letelepedett életmód szükségeltetik, hiszen az elültetett szőlővesszők csak 3–5 év után fordulnak termőre. A folyami árterekben ugyan lehetett vadszőlőt (*vitis sylvestris*) lelni, azonban abból roppant gyenge minőségű (és kevés) bort lehetne csak készíteni. Emiatt – véleményem szerint – felettébb valószínűtlen, hogy a Kárpát-medencén kívül a magyarok foglalkoztak volna szőlőműveléssel. Ahhoz viszont kétség sem férhet, hogy ismerték a bort, már csak azért is, mert a Krím-félsziget környéke kimondottan jó szőlőket adott, az ottani borok is biztosan jók lehettek.²⁴ Összességében kijelenthetjük, hogy az avarokhoz hasonlóan, a magyarok is könnyen a borital kedvelőivé válhattak, a Kárpát-medencébe bejövettel pedig valószínűleg végleg azzá is lettek. Ezt bizo-

²⁴ Feyér 19. A borászati szakírók egyébként általában bizonyítottnak veszik öcseink vándorláskori borászatának létét, pl. Csoma Zsigmond: Szent István szőlei és borai. In: Csoma Zsigmond és Balogh István szerk.: Millenniumi szőlős-boroskönyv. Budapest 2000. 23–25. (a továbbiakban: Csoma); Égető Melinda: A honfoglalók szőlőművelési és borászati ismeretei. In: Kovács László–Paládi-Kovács Attila szerk.: Honfoglalás és néprajz. Budapest 1997. 164–165.; Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest 1986. 293–294. Szerinte a magyarok a honfoglalás előtt is jól ismerték a szőlőt, hiszen elképzelhetetlen, hogy a szőlőművelésben járatlan magyarok ne vették volna át a szőlőgyümölcs helyi nevét.; Halász Zoltán: Könyv a magyar borról. Budapest 1981. 16. tudni véli, hogy a bor szó eredetileg színjelölő szó volt, és szürkés-fehéres jelentéstartalommal bírt. Vö. Benkő Lóránd főszerk.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. Budapest 1969. 341. (bor szócikk) A TESZ szerint bor szavunk eredetileg általános 'bor, szőlő' jelentésű szó volt, emiatt a két elmélet gyökeresen különbözik egymástól.; Uo. I. 705. (ecet szócikk) Bizonyítja, hogy az ecet szó szláv közvetítéssel került a magyarba (eredetileg latinul *acetum*), még a X. század vége előtt. Uo. III. 1115. (venyige szócikk) Eszerint a venyige is szláv eredetű, északi és déli szláv szóalakok keveredése folytán került ez az alak a magyarba. – A szűr és a seprő alakok nem bizonyító erejűek az ősmagyarok borászatával kapcsolatban, azonban a szőlőművelésnél, borászatnál a bor előbb-utóbb óhatatlanul megecetesedik, és a venyigével is törődni kell, ezért ezek a szavak sokkal inkább bizonyítják a szőlőművelésünket, de feltételezhetően a X. század előtt nem kerülhettek nyelvünkbe.

A krími szőlőkről lásd Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/2. Budapest 1997. 28–29. (Al-Isztahri a kazárokról) A kazár fővárosról: „Ennek a városnak nincsenek falui, ellenben szántóföldjei szanaszét terülnek el. Nyáron, a vetések között hús farszach távolságra is kimennek, hogy a vetést elvégezzék s a termést behordják, ... Van a kazároknak Samandar nevű városuk is, az előbbi és Bab al-Abwab között. Ennek sok a kertje; állítólag vagy négyezer szőlőskertet foglal magában egészen as-Sarir határáig. Gyümölcsének java része szőlő.” Uo. I/2. 133. (Al-Muqaddasi a kazárokról) „Samandar nagy helység a tó partján a Hazar folyó és Bab al Abwab között. Házaik sátrak. Legnagyobb részük keresztény, fegyelmezett népség s az idegent szereti, azonban rablók. A helység Hazar-nál tágasabb; vannak kertjeik és sok szőlőjük; épületeik gallyakból font, púpos tetejű faházak. Sok mecset van benne.”

nyítja az is, hogy a honfoglaláshoz képest igen korán, már a 970-es években ránk maradt egy oklevél, amely szőlőket említ Pécs környékén.²⁵

Manapság egyébként teret nyert egy elmélet, miszerint borászatunk kettős gyökerű: nyugati római/pannon/szláv, illetőleg keleti kazár/kaukázusi.²⁶ Részemről annyit tennék ehhez hozzá, hogy nincs írott forrásunk az ősmagyarok szüleiről, de bizonyosan érkeztek velük olyan kazár népek a Kárpát-medencébe, amelyek értettek a szőlőműveléshez, és lehetségesnek tartom azt is, hogy már az Etelközben rászokhattak a kazár borra a magyarok. Azt viszont továbbra sem tartom valószínűnek, hogy a kazár függésben élő magyarok tengerparti (krími) szőlőket műveltek volna, de bizonyosan jól ismerték a bort, az alacsonyabb magyar rétegek (szolgák?) akár dolgozhattak is a kazárok szőleiben.

A magyar honfoglalás utáni adatokkal nagyon csínján kell bánnunk. Ismerjük például a Sankt Gallen-i kalandot, ahol a magyarok kizárólag bort fogyasztottak.²⁷ A frank oklevelek ugyanakkor valószínűleg hitelesen szólnak a X. századi viszonyokról. Ha feltételezzük, hogy a morvák és az avarok utódai továbbra is művelték a szőlőt, akkor bizony valószínűsíthetjük, hogy a magyarok boroztak az új hazában. Úgy vélem, hogy a nomádoknak soha nem az volt a céljuk, hogy az általuk megtámadott népek élelmiszer utánpótlását megsemmisítsék, hanem pont az, hogy minden évben súlyos élelmiszeradókat vethessenek ki. Emiatt tételezem fel azt, hogy a Kárpát-medence szőlői viszonylag sértetlenül vészelhettek át mindenféle nomád bejövettel. A szőlőkről ráadásul tudnunk kell azt is, hogy 50-100 évig is képesek teremni(!), tehát ha valakik nem vágják ki szándékosan, akkor az ültetvény bármikor újra használatba vehető, szüretelhető.

²⁵ Kiss 147–148.; Gosztonyi Gyula: A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs 1939. 75. Valóban létezik egy Arnulf császár nevére hamisított, 875-ös datálású oklevél, amely említi Pécs szőleit. Az oklevél feltehetően hamis, hiszen tartalmával kilóg az akkori oklevelek sorából, amelyek még csak tervezik Pannonia katolizációját, ez pedig már egyházak javadalmairól rendelkezik Salzburg püspöke számára. Sokkal valószínűbb, hogy a 970-es években készült, amikor már tényleg jártak térítők a Kárpát-medencében, és elképzelhető valamiféle egyházalapítás is. A vonatkozó szövegrészlet: „... *ad Quinque-Ecclesias. cum theloneis et vineis, forestibus, et cum omnibus, quae ab Antecessoribus nostris antea beneficiata fuissent, firmamus in proprium.*” Az oklevél szövegét közli pl. Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I. Budae 1829. 195. Mivel Gosztonyi szerint az oklevélnek létezik 978-as megerősített változata, így mindenképpen ez elé datálhatjuk az elkészültét.

²⁶ Balassa Iván: A magyar földművelés emlékei a 9-10. századból. In: Kovács László szerk.: *Honfoglalás és régészet*. Budapest 1994. 244–245.; Gyulai Ferenc: A Kárpát-medence haszonnövényei a 9–10. században. In: Kovács László szerk.: *Honfoglalás és régészet*. Budapest 1994. 256–257. Régészeti magleletek alapján kimondja, hogy a rómaiak által termesztett szőlő megérte a magyarok bejövételét. Feltételezi azt is, hogy Etelközben már műveltek szőlőt a magyarok.

²⁷ Györffy 222. (Ekkehard: Sankt Gallen-i történetek.) A történet szerint a kalandozó magyaroknak nem kellett a Sankt Gallen-i barátok bora, mert már bőven volt bor a szekereiken. A bőséges borkészletből azután be is rúgtak, és innen már ismert a történet, felmásztak a vitézek a templom tetejére, majd egyikük leesett onnan.

Forrásként értékelhető még Thietmár (975–1018) közlése is, aki Géza fejedelem (972–997) feleségéről (Saroltról?) azt írta, hogy úgy ülte meg a lovat és úgy ivott, mint egy katona.²⁸ Ez az ivásról szóló rész csakis a borivásra vonatkozhat, hiszen a kumis ismeretlen ital és emiatt feljegyzendő lett volna a német püspök számára. Tehát a X. század második felében már 'európai italt' ittak a magyarok a fejedelmi udvarban...

A közismert veszprémvölgyi, pannonhalmi és pécsváradi oklevelek közül csak a veszprémvölgyi eredeti, a többi valószínűleg a XIII. században interpolált dokumentum.²⁹ A veszprémvölgyi oklevél (X. sz. végén vagy 1018 k. adták ki) szerint István (vagy Géza) a monostornak adományozta a Paloznak faluban lakó Mira nevű és Fadd faluban lakó Melegdi nevű szőlőművesét.³⁰ Mindenesetre az oklevél megerősíti a tolnai (Fadd) és a zalai (Paloznak) szőlők X. századi létét. A veszprémi püspökség szintén hitelesnek tartott alapítólevele is igazolja a szőlő jelenlétét.³¹

Ezek a közismert forrásokon túl már csak egyetlen újabban felfedezett adat szeretnék kiemelni. Eddig ugyanis az látszik a magyarokkal kapcsolatban, hogy a 'fejlettebb', hosszabb ideje katolizált nyugati, frank területeken voltak szőlők. Ezt egészítheti ki Szent Gellért *Deliberatio*-ja, amely az 1040-es években íródhatott, feltehetően Gellért székhelyén, Csanádon. Gellért munkája azért is érdekes számunkra, mert már 1018 körül Magyarországra érkezett, tehát a *Deliberatio* megírásakor legalább 25 évet már Magyarországon töltött.³² Emiatt a munkában példabeszédeként felhozott aktuális utalások nagyon fontosak a XI. századi magyar viszonyokra nézve. A szőlőt is többször felhasználta példázataihoz:

„A szent misztériumok homályossága nem engedi meg, hogy elsietetten letepjük a venyigéről a zsenge hajtást, de azt sem, hogy ezt sokáig halogassuk. ...

²⁸ Csoma 23-24. Itt található a Sarolt borfogyasztásáról szóló eszmefuttatás. Thietmárt közli (Thoroczkay Gábor fordításában) például Kristó Gyula szerk.: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged 1999. 113. (a továbbiakban: ÁKÍF)

²⁹ Györffy György ed.: *Diplomata Hungariae Antiquissima*. I. Budapest 1992. 19. (a továbbiakban: DHA) A pannonhalmi alapítólevél (1001-re datálva) is említ szőlőket, ellenben a vendégek bordézmája már interpoláció lehet. DHA 39. A pécsváradi apátság 1015-re datált alapítólevele már 110 vincellerről tud, ez valószínűleg túl nagy szám 1015-ben, de oly módon jelenthet valamit a régiek fejlett borászatáról, hogy nyilvánvaló túlzást talán nem mertek volna 1015-re datálva leírni, tehát valószínűleg Szent István korában már fejlett szőlőművelés volt Baranyában. DHA 72–73. A zalavári apátság 1019-es (hamis?) alapítólevele szintén tud szőlőkről. DHA 92.

³⁰ ÁKÍF 115–119.

³¹ I. István a püspökségnek adta minden értékével, szőlőivel együtt az Úrhida *civitas* (Fejér megye) szomszédságában fekvő Fyleu nevű falut. DHA 52.

³² ÁKÍF 188–189.

A fű azonban nagyon bekapaszkodik a földbe, és a szőlőre igen ártalmas, mint a gyakorlatból tudjuk, s nagy fáradtság nélkül nem lehet gyökerestől eltávolítani.”³³

Mindezekből nem következik egyenesen, hogy Gellért már virágzó szőlőket talált volna Csanád környékén, de azt megmutatja véleményem szerint, hogy az 1040-es évekre volt szőlő a püspöki székhelyen. A XI. század közepére gyakorlatilag az egész Kárpát-medencében valószínűsíthetjük a szőlőművelést, feltehetően minden egyházi székhelyen gondoztak szőlőket.

Azt a romantikus felfogást viszont nem tudom elfogadni, hogy a külföldről érkező térítőpapok, szerzetesek hozták volna magukkal a szőlővesszőket. Ahhoz, hogy a szőlőt valóban sikeresen meghonosítsák, sok vesszőre is szükség lett volna, azt pedig nem hihetjük, hogy a térítőpapok térítés helyett hatalmas szőlőnyalábokkal jártak-keltek volna az országban. El tudom képzelni, hogy a később bejövő ciszterek és más szerzetesi közösségek már csereberéltek szőlővesszőket, de pontosan a keresztény térítés kezdetén erre nem lehetett módjuk az egyháziaknak. Véleményem szerint a VIII–XI. századi Kárpát-medencében a különféle betelepülő népek magukkal hozták a kedvelt szőlőfajtákat (a magyarok esetében ezek inkább a kabarok lehettek), illetőleg a rómaiak és más, itt maradt néptörzsek is örökül hagyták a szőlőművelést, ezáltal valóban kettős gyökerű szőlőművelésről beszélhetünk.

A *Szőlős* víznevek hiánya viszont a szőlőművelés fejletlenebb volta felé mutat. Kutatóink ugyanis megegyeznek abban, hogy a víznevek azok, amelyek a legkevésbé változva továbbélnék a következő, újonnan érkezők nyelvében, a hódítók is rendszerint átveszik a régi neveket.³⁴ Komlós patakokról viszont tudunk,³⁵ a patakpartokon pedig vadszőlő, telepített szőlő elvileg ugyanúgy megtalálható lehetett, mint a vadkomló, telepített komló, ezáltal Szőlős nevű patakokról is tudomásunk legyen, de erre utaló adatot a jelen pillanatig nem ismerünk.

³³ Karácsonyi Béla és Szegefi László ford.: Elmékedés. Gellért, a marosi egyház püspöke a három fiú himnuszáról. Szeged 1999. 18. I. könyv 5r, 461. VII. könyv 116r „*Sacramentum obscuritas non patitur concite de traduce cimam arripere nec adeo etiam differre. ... Gramen siquidem nimis adheret terre, uineisque ualde notiuum [sic!], ut ex usu cognoscimus, et sine magno labore radicitus non aufertur, per quod illorum tipus dignoscitur.*”

³⁴ Györfly György: Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. In: Történelmi Szemle 1972/3-4 270.; Kiss Lajos: Erdély vízneveinek rétegződése. In: Kovács László–Veszprémy László szerk.: Honfoglalás és nyelvészet. Budapest 1997. 199.

³⁵ Ortvyai Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. Budapest 1882. 448-449.

SZABOLCS MARTON

**Additions to the viniculture of the Carpathian Basin in
the early middle ages**

The history of viniculture is a controversial matter in the research for the early Hungarian history and the lifestyle of early Hungarians. The author of this article adopts some new aspects for historical sources referring to early medieval viniculture, analysing e.g. the relevant parts of *Capitulare de villis* and Saint Gerard's *Deliberatio*.